

રાજેન્દ્ર કેશવલાલ શાહ ‘રામ વૃંદાવની’નો જન્મ ખેડા જિલ્લાનાં કપડવંજમાં થયો હતો. તેઓ વ્યવસાય અર્થે વર્ષો સુધી મુંબઈમાં રહ્યા હતા. તેઓ અનુગાંધીયુગના આપણા અગ્રણી કવિ છે. ‘ધ્વનિ’, ‘આંદોલન’, ‘ઉદ્ગીતિ’, શાંત કોલાહલ’, ‘ચિત્રણા’, ‘વિષાદને સાદ’, ‘ક્ષણ જે ચિરંતન’, ‘મધ્યમા’, ‘દક્ષિણા’, ‘પત્રલેખા’, ‘પ્રસંગ સપ્તક’, ‘કિંજલિકની’, ‘વિભાવન’, ‘દ્વાસુપર્ણા’, ‘ચંદનભીની અનામિકા’, ‘પંચપર્વા’, ‘નીલાગ્જના’, ‘આરણ્યક’, ‘વિરહમાધુરી’, ‘સ્મૃતિ સંવેદના’ જેવા અનેક કાવ્યસંગ્રહો એમણે આપ્યા છે. તેમના સોળ કાવ્યસંગ્રહોને સમાવીને ‘સંકલિત કવિતા’ નામનો બૃહત્ કાવ્યસંગ્રહ પણ પ્રગટ થયો છે. ગ્રામજીવન અને પ્રકૃતિના પરિવેશનું આલેખન તેમની કવિતામાં રમણીય રીતે થયું છે. એમની કવિતાના વિષયોમાં મુખ્યત્વે પ્રભુ, પ્રેમ, પ્રકૃતિ, રહસ્યવાદ અને સાંપ્રત પરિસ્થિતિનું નિરૂપણ તેમજ ચિંતન તથા અધ્યાત્મ છે. તેમણે કેટલાંક ઉત્તમ ગીતો અને સોનેટ આપીને ગુજરાતી કવિતાને સમૃદ્ધ કરી છે. એમની કવિતા પર કવિ રવીન્દ્રનાથનો પ્રભાવ જોવા મળે છે. તેમણે બાળકાવ્યોના સંગ્રહો ઉપરાંત અનુવાદ, પદ્યરૂપકો, કેટલીક વાર્તાઓ તેમજ એકાંકીઓ આપ્યાં છે. પુરસ્કારોમાં તેમને ‘કુમાર ચંદ્રક’, ‘રણજિતરામ ચંદ્રક’, ‘દિલ્લી સાહિત્ય અકાદમી’નો એવોર્ડ મળ્યો છે. ભારતીય સાહિત્યમાં સર્વશ્રેષ્ઠ મનાતો 2001ના વર્ષનો ભારતીય જ્ઞાનપીઠ પુરસ્કાર પણ તેમને એનાયત થયો છે.

ખુલ્લાં આ ખેતરોની ઉગમણી ગમ જે દૂર દેખાય કુંજ
એમાં અશ્વત્થ-ટોચે ફરકત ધ્વજ ત્યાં બાજુમાં લાલ નેવે
છાયેલું, સ્વર્ણ તેજે અનુપમ સુષમાનો ધરી સાન્ધ્ય રંગ,
જેની મેડીની બારી અહીં લગી નજરું ઢાળતી રે’ સનેહે

તે મારું કાળ-જૂનું ભવન, નિખિલ આ કેન્દ્રથી વિસ્તરેલું,
એની સર્વત્ર, જ્યાં જ્યાં ગતિ મુજ ત્યહીં, રેલાય છાયા અદીઠ.
ક્ષેત્રે સંકલ્પ કેરાં અગણિત કંઈ જે બીજ વેરેલ તેનું
કોળેલું સ્વપ્ન જાણે અનિમિષ દગ માંડી નિહાળે વ્યતીત!

ને આંહી સૂર્ય, ઝંઝા, જલ, જીવ, વનના ફાલનો જે અનંત
મેળો જામેલ તેના ઋતુ સમ રમતા નિત્ય કોલાહલે ય
એનો ગુંજત ઝીલું અરવ શ્રુતિ તાણો અંતરે શાન્તિમંત્ર,
જેના આનંદછંદે મન મુજ અનુસંધાનમાં રે’ સદૈવ.
હાવાં ગોધૂલિ-વેળા : હ્રુત હ્રુત રવ-દોણી ધરે દૂધ-સેર,
ચાલો એ ઘેર, ઘેલા પવનની અડતી અંગને ઠંડી લ્હેર!

શબ્દ-સમજૂતી

ઉગમણી ગમ પૂર્વદિશા બાજુ કુંજ ઝાડ અથવા વેલાનાં પાંદડાથી થયેલી ઘટા, લતા-મંડપ અશ્વત્થ-ટોચે પીપળાના છેક ઉપરના ભાગે ફરકત ફરકતો નેવે નેવું, છાપરાના છેડા ઉપરનાં નળિયાં જેમાંથી પાણી નીચે બહાર પડે છે તે છાયેલું છવાયેલું, ઢંકાયેલું સ્વર્ણ તેજ સોના જેવા પીળા રંગના પ્રકાશે અનુપમ જેને ઉપમા નથી એવું, સર્વોત્તમ સુષમા અતિ સુંદરતા, સૌંદર્ય ધરી (અહીં) ધારણ કરી સાન્ધ્ય સંધ્યા સંબંધી, સંધ્યા કાળનું મેડી નાનો માળ લગી સુધી નજરું ઢાળતી નજર ઢાળવી, નજર નમાવવી સનેહે સ્નેહથી, પ્રેમથી કાળ-જૂનું ઘણા સમયનું જૂનું થઈ ગયેલું ભવન રહેઠાણ, મકાન નિખિલ બધે વિસ્તરેલું વિસ્તાર પામેલું, ફેલાયેલું સર્વત્ર દરેક સ્થળે ગતિ

(અહીં) પ્રવેશ, પ્રવેશ કરવાની બુદ્ધિ-શક્તિ ત્યહીં ત્યાં રેલાય રેલાવું, ફેલાય છાયા પડછાયો અદીઠ નહિ દેખાતું, અદૃષ્ટ ક્ષેત્ર સ્થાને સંકલ્પ ઈરાદો, ઈચ્છા, નિશ્ચય, મનસૂબો કેરાં નાં અગણિત અસંખ્ય કોળેલું પાંગરેલું, ખીલેલું અનિમિષ આંખનો પલકારો માર્યા વિનાનું દગ દૃષ્ટિ, નજર, આંખ નિહાળે નિહાળવું, ધારીધારીને જોવું વ્યતીત વીતી ગયેલું, પસાર થઈ ગયેલું આંહીં અહીં ફાલ પાક અનંત અપાર ઋતુ મોસમ સમ સમાન નિત્ય રોજનું કોલાહલ શોરબકોરે, ઘોંઘાટે ગુંજંત ગણગણાટ ઝીલું ઝીલવું અરવ રવ (અવાજ) વિનાનું, શાંત શ્રુતિ સાંભળવું તે તણો કેરો આનંદ છંદે આનંદની લતમાં અનુસંધાન આગળની વસ્તુ સાથેનું જોડાણ કે તેમ આવતી વસ્તુ રે રહે સદૈવ હંમેશાં હાવાં હવે ગોધૂલિ-વેળા ગાયો ચરીને સાંજે પાછી ફરતી હોય તે સમય, સમી સાંજનો સમય દ્રુત ઉતાવળું, ઝડપવાળું રવ અવાજ દોણી હાંલ્લી (દૂધ, દહીં વગેરે ભરવાની) હાંડલી

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના દરેક પ્રશ્નનો એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

- (1) સંધ્યાના રંગો કેવા દેખાય છે?
- (2) કવિના કયા સંકલ્પો પૂરા થયા હતા?
- (3) કવિ કોનો-કોનો મેળો જામેલો છે એમ કહે છે?
- (4) ગોધૂલિ-વેળા એટલે શું?

2. નીચેના દરેક પ્રશ્નનો બે-ત્રણ વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

- (1) ગોધૂલિ-વેળાની કઈ ઘટના કવિને ગમે છે?
- (2) કાવ્યના અંતે કવિ કઈ ઈચ્છા વ્યક્ત કરે છે?

3. નીચેના પ્રશ્નોના સવિસ્તર ઉત્તર લખો :

- (1) ‘મારું ઘર’ શીર્ષક સમજાવો.
- (2) આ સોનેટનો વતનપ્રેમ તમારા શબ્દોમાં વર્ણવો.

વિદ્યાર્થીપ્રવૃત્તિ

- ‘મારું ઘર’ વિશે દસ વાક્યો લખો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

● પ્રથમ પંક્તિમાં ‘ઉગમણી ગમ’ શબ્દો વપરાયા છે. તેમાં ‘ઉગમણી’ એટલે પૂર્વ એ તો બરાબર પણ તમે ‘ગમ’ શબ્દનો શો અર્થ કરશો?

● આ કાવ્યની પાંચમી પંક્તિએ પહોંચીએ ત્યારે ખ્યાલ આવશે ! કવિ પોતાના ‘જૂનું ઘર’ વિશે વાત કરે છે. કવિ એ અહીં શરૂઆતની ચાર પંક્તિઓ ઘરનું ‘લોકેશન’ બતાવવામાં ખર્ચે છે છતાં તે વ્યર્થ નથી ગઈ તેનો ખ્યાલ આવશે.

‘જેની મેડીની બારી અહીં લગી નજરું ઢાળતી રે’ સનેહે’

● આખી પંક્તિ કેવું મનોહર ચિત્ર આપણી સામે ખડું કરી દે છે. દૂરથી દેખાતી ઘરની બંધ બારી જાણે કવિને પ્રેમથી આવકારવા તત્પર હોય તેવું લાગે છે.

● છેલ્લી કડીમાં ગોધૂલિ-વેળા, દ્રુત દ્રુત, રવદોણી, દૂધ સેર ગતિ-રવ-મંદતાનો અહેસાસ કરાવે છે.

શિક્ષકપ્રવૃત્તિ

- નિરંજન ભગતનું ‘ઘર તમે કોને કહો છો ?’ તે કાવ્ય મેળવીને વિદ્યાર્થીઓને સમજાવો.

